

POVR BYEN

De abdijkerk van Sint-Pieters in Gent als hoogadellijke begraafplaats

GEORGES DE CLERCQ · ALAIN DIERKENS

Deze bijdrage over de historische interpretatie van de vlakbij de ingang van de oude Sint-Pieterskerk gevonden graven is driedelig opgevat. In een eerste gedeelte, van de hand van Alain Dierkens, wordt het geprivilegieerde karakter van de plaats waar de graven zich bevonden in de verf gezet. Aangezien men bij de opgraving van dergelijke graven in de Gentse Sint-Pietersabdij snel geneigd is te denken aan leden van de familie van de graven van Vlaanderen, gaat Georges Declercq in een tweede deel nader in op de informatie die hierover beschikbaar is. In een derde en laatste gedeelte tenslotte wordt nagegaan of het mogelijk is de in de ingang begraven personen (of althans sommigen onder hen) te identificeren.

De ingang van de abdijkerk als geprivilegieerde begraafplaats

Om zo goed mogelijk de aard te bepalen van de graven die werden blootgelegd in het westelijke gedeelte van de oude abdijkerk van Sint-Pieters te Gent, dient vertrokken te worden van de volgende vaststellingen:

- 1 De opgravingen hebben een geïsoleerde groep van zeven graven aan het licht gebracht. Daar de bodem die overeenstemt met deze archeologische fase niet verstoord was, kan men er zeker van zijn dat geen enkel ander graf in deze sector gegraven werd en dat het te analyseren funerair geheel een coherent karakter vertoont. Het bestaan van deze groep lijkt dus geen gevolg te zijn van toeval.
- 2 Deze groep bevindt zich precies op de oost-westas van de oude abdijkerk van Sint-Pieters. De meest axiale graven zijn daarenboven ook de oudste graven (namelijk het mannengraf s150, gevolgd door het vrouwengraf s127). Het zijn tevens de graven die het diepst uitgegraven werden. De hypothese van toeval lijkt eens te meer weinig waarschijnlijk.
- 3 Deze groep van zeven west-oost georiënteerde graven (het hoofd in het westen, 'kijkend' naar het oosten) is gealigneerd volgens een noord-zuidlijn die net ten oosten loopt van de in 979 gewijde *Westbau*. Aangezien de graven s150 en s127 intact gebleven zijn en niet geraakt werden door de bouwwerken (ook niet door het graven van de fundamenten) van deze *Westbau* in de late 10de eeuw zou de meest logische oplossing zijn: dat de graven binnenin het gebouw werden gegraven, tegen de westelijke gevel ervan; dat deze gevel, die overeind bleef tijdens de werken, slechts afgebroken werd eens de *Westbau* afgewerkt was; dat de overige graven, die iets recenter zijn, vervolgens gegraven werden door ze te aligneren op s127 en s150, die bovengronds zichtbaar waren. De hypothese dat deze twee graven bewust en zorgvuldig ontzien werden tijdens de constructie van het *Westwerk* kan weliswaar niet volledig uitgesloten worden (voor een oudere periode is een gelijkaardig

- fenomeen soms waargenomen, meer bepaald tijdens de opgravingen van de Merovingische kerken Saint-Martin in Waha en Sint-Gertrudis in Landen); doch in dit geval vraagt men zich af hoe elke schade te wijten aan de funderingswerken vermeden werd.
- 4 Hieruit volgt dat, indien het mannengraf s150 en, waarschijnlijk, het vrouwengraf s127 gegraven werden in een bestaand gebouw, in de as van dit bouwwerk, tegen de voorgevel, zij zich zeer waarschijnlijk bevonden in het verlengde van de ingang, waarvan de ligging bewaard bleef door de twee torens van de latere *Westbau*. Dit gebouw is wellicht de Karolingische abdijkerk, waarvan het grondplan tot op zekere hoogte gereconstrueerd kan worden op basis van een aandachtig onderzoek van latere documenten. Dit plan, dat weliswaar in ruime mate op vermoedens berust, herinnert aan het grondplan van een aantal monastieke of canoniale kerken van het einde van de regering van Karel de Grote of van de eerste twee decennia van de regering van Lodewijk de Vrome. Deze periode stemt in Sint-Pieters overeen met het abbatiaat van Einhard (815–840)¹.
  - 5 Bovendien laat een aandachtig onderzoek van de relatieve chronologie van de graven, gecombineerd met het resultaat van de antropologische analyse en de C14-dateringen, toe de volgorde van het aanleggen van deze graven in twee fases vast te leggen: enerzijds de graven s150 en s127; anderzijds de graven s140 en vervolgens s125 (dat het vorige verstoorde). De drie kindergraven, die het meest zuidelijk gelegen waren, lijken eveneens tot deze tweede fase op te klimmen.

Deze vaststellingen werpen vanzelfsprekend de vraag op naar de eventuele betekenis van graven aangelegd in de as en dicht bij de ingang van de abdijkerk. We beschikken in dit verband voor de Karolingische periode *lato sensu* over een aantal archeologische en historische aanduidingen. Ze zijn allemaal eenstemmig om aan deze plaats een geprivilegieerd karakter te verlenen en om aan deze groep graven een hoge sociale status toe te kennen.

Na lange theologische discussies was de dominante opvatting in de Karolingische periode deze van de onverenigbaarheid van de katholieke cultus met een begraving in een kerk, behalve indien de overledene een priester was of een 'rechtvaardig' persoon. De aanbevolen begraafplaats is dus het atrium – het voorhof van de kerk en/of het kerkhof dat daar omheen gelegen is –, of, eventueel, het portaal van de kerk. In de beslissingen van de hervormingsconcilies van omstreeks 813 vindt men uitspraken als deze: *Dat geen enkele overledene binnenin een kerk begraven worde, behalve indien het gaat om bisschoppen, abten, 'waardige' priesters of gelovige leken*. Canon 72 van het concilie van Meaux-Paris (845–846) preciseert: *Dat niemand het wage om, op grond van een erfelijk recht, welke overledene dan ook in een kerk te begraven, tenzij het gaat om iemand die een bisschop of een priester waardig bevonden heeft omwille van de kwaliteit van zijn religieus leven of zijn levenswandel*. Op een dergelijke basis kan elke begraving binnenin een kerk toegelaten worden: bisschoppen, abten, priesters, monniken... maar ook vooraanstaande leken, voor zover een uitdrukkelijke toestemming verkregen werd. Dit neemt niet weg dat een Karolingische begraving *in ecclesia* relatief zeldzaam blijft².

Eén van de vragen die zich stelt, is natuurlijk deze van de precieze keuze, in de kerk, van de ligging van het graf, zowel vanuit het eschatologische oogpunt van het Einde der Tijden, als vanuit de sociale en/of politieke optiek van het tentoon spreiden van de macht³. Voor de quasi-totaliteit van de leken was een begrafting in het liturgische koor uitgesloten: de meest aanvaardbare plaats bevond zich dus in het schip, bij de ingang van het koor, zo dicht mogelijk bij het hoofdkoor en de relieken van de patroonheilige. In de vroege middeleeuwen waren twee andere plaatsen eveneens bevoorrecht: aan de ene kant de crypte, een half ondergrondse ruimte dikwijls gebouwd in direct verband met de cultus van een lokale heilige, gelegen onder het hoofdkoor (en het hoofdaltaar), en derhalve een gunstige plaats voor het bijeenbrengen van de lichamen van overledenen; aan de andere kant het voorschip en/of het portaal, dat ons hier in het bijzonder interesseert.

Algemeen gesproken werd het portaal van de kerk beschouwd als de plaats voorbehouden voor boetelingen of voor hen die een loutering moesten afwachten vooraleer ze het recht hadden om de eigenlijke kerk binnen te gaan. Daar er een overeenstemming bestaat tussen deze wereld en de topografie van het hierna maals, prefigureert een begrafting *ante limina* of *in porticu ecclesiae* vanuit theologisch oogpunt het wachten voor de poorten van het Paradijs. Men vindt overigens expliciete attestaties van de gelijkstelling van de kerk met het Hemelse Jeruzalem. Dientengevolge werd in de Merovingische tijd een begrafting in de kerk dikwijls beschouwd als een prefiguratie van heiligheid, en een graflegging *in ecclesia* leek toen bijgevolg slechts aanbevolen als onbetwistbare tekens de goddelijke wil kenbaar hadden gemaakt.

Er bestaat nog een ander, aanvullend aspect van de begrafting *in porticu* of *ad valvas*: de nederigheid en de penitentie. Men kan, bijvoorbeeld, op deze manier de pauselijke graven interpreteren die in de 6de en 7de eeuw geattesteerd zijn in het portaal of in de sacristie van Sint-Pieters in Rome. Het is echter evident dat een graf *ante limina* ook een beschermende waarde kan hebben: de overledene lijkt dan, in zekere zin, de bewaker of de portier van het heiligdom te zijn. De wil om begraven te worden in het portaal van de kerk of, eventueel, net ervoor maar onder een tribune geplaatst boven de ingang, vloeit voort uit een ideologie van nederigheid, maar dan van deze vorm van tentoongespreide nederigheid (aangezien het graf aangeduid wordt door een inscriptie en soms door een portret in twee of drie dimensies) die vervat ligt in de voor de Ottoonse periode goed bestudeerde typologie van *humiliatio/exaltatio*. De vorst (desgevallend een lid van zijn familie of een vertegenwoordiger van de aristocratie) werpt zich op als een christelijk voorbeeld met de zekerheid dat het juist deze nederigheid is die hem zal verheffen op het Einde der Tijden⁴.

In de Frankische wereld lijkt Pepijn de Korte in 768 de eerste vorst geweest te zijn om voor een dergelijk graf te kiezen. Het is de koning zelf die gewenst zou hebben om begraven te worden *ante limina basilicae*, voor de ingang van de abdijkerk van Saint-Denis. Het Romeinse model en misschien ook Angelsaksische voorbeelden kunnen hierbij een bepalende rol gespeeld hebben. Daarna zijn talrijke voorbeelden bekend van leden van de Karolingische familie die begraven werden in het portaal of vlak voor de deuren van een kerk, te beginnen bij Karel de Grote zelf⁵. Het historische en archeologische dossier van het graf van

Karel de Grote is niet eenvoudig, maar het staat vast dat het graf van Karel de Grote aangelegd werd net voor de ingang van het *Westwerk* van de paltskapel van Aachen, precies onder het altaar van de eerste verdieping en tussen de poorten (die naar binnen open gingen) van deze *Westbau*. Karel de Grote werd bijgezet op de dag zelf van zijn overlijden (28 januari 814), in een Romeinse sarcofaag, onder een vergulde boog; een portret en een inscriptie vervulde het geheel. Ook het voorbeeld van Angilbert, abt van Saint-Riquier en schoonzoon van Karel de Grote, overleden enkele dagen later, op 17 februari 814, is goed bekend. Angilbert had eveneens uit nederigheid bepaald dat hij begraven moest worden in zijn abdij *ante fores templi*, d.w.z. onder het altaar van Sint-Salvator gelegen op de eerste verdieping van het *Westwerk*. Rond zijn graf werd een inscriptie gegraveerd waarvan de tekst bewaard is gebleven. Indien we Hariulf van Saint-Riquier (late 11de eeuw) mogen geloven, werd de begraafplaats vlakbij de ingang gekozen opdat niemand de kerk zou kunnen binnen gaan zonder een voet te zetten op het graf.

Onder de overige Karolingers die gewenst zouden hebben om begraven te worden *ante valvas ecclesiae*, noteren we de wil van Lodewijk de Vrome om bijgezet te worden voor het portaal van zijn abdij Inda/Kornelimünster. Dit is vermoedelijk ook het geval in 810 voor Pepijn van Italië, zoon van Karel de Grote, in Sint-Zeno in Verona, en in 794 voor Fastrada, vrouw van Karel de Grote, in Sint-Alban van Mainz. Dit type van begraving *ante limina* is vanzelfsprekend niet eigen aan de Karolingische familie, zoals blijkt uit het geplande graf van Bruno, aartsbisschop van Keulen († 965), voor de kerk van Sint-Pantaleon in Köln. Evenzo heeft men in de westelijke voorgebouwen van middeleeuwse kerken de aanwezigheid vastgesteld van graftombes – soms essentieel geacht om het bestaan van een *Westwerk* te verklaren – of het bestaan van liturgische praktijken gelieerd aan de *memoria*, de herdenking van de overledenen. Deze graven kunnen, in zeer zeldzame gevallen, geplaatst zijn in een crypte uitgegraven onder de *Westbau*. Meestal bevinden ze zich echter in de ingang, in het voorgebouw (of de geveltoren) of in het midden van de eerste travee van de centrale beuk van het schip.

Zoals men ziet, schrijft de keuze voor de ligging van de groep graven blootgelegd in de abdijkerk van Sint-Pieters in Gent zich in in een Karolingische traditie en beantwoordt ze aan een sterke ideologische boodschap. Kan men een identificatiepoging wagen, zo niet voor alle overledenen die deel uitmaken van deze homogene groep, dan toch minstens voor de overledenen van de graven 5150 en 5127? Vooraleer een poging in die zin te ondernemen, is het echter nodig eerst na te gaan welke historische informatie over hoogadelijke graven beschikbaar is voor Sint-Pieters.

Sint-Pieters als begraafplaats van de graven van Vlaanderen

Over wie in de loop der eeuwen in de abdijkerk van Sint-Pieters begraven werd, zijn opvallend weinig gegevens voorhanden. Laat staan dat we zouden weten waar deze graven zich precies bevonden. Zelfs voor de abten moeten we – op twee uitzonderingen na (Womar, † 981 en Rodbold, † 1042) – wachten tot een eind in de 13de eeuw om hierover meer informatie te vinden. Dit contrasteert sterk met de Sint-Baafsabdij, waar Jan van Tielrode in zijn kroniek uit 1294–1298 zorgvuldig de

plaats van het graf van al de abten van zijn klooster optekende vanaf de late 10de eeuw. Er is voor Sint-Pieters echter één belangrijke uitzondering: de graven van Vlaanderen en hun familieleden⁶. Diverse bronnen uit de late middeleeuwen en de 16de eeuw situeren in het oostelijke gedeelte van de toenmalige abdijkerk de graven van elf leden van de grafelijke familie | 1 |:

- in de Onze-Lieve-Vrouwkapel, die de oostelijke askapel net achter het koor vormde: graaf Boudewijn 11 († 918) en zijn echtgenote Elfrudis († 929), graaf Arnulf 1 († 965) en zijn vrouw Adela († 960), alsook hun dochter Lutgarde († 962);
- in de Sint-Laurentiuskapel, gelegen in de zuidelijke kooromgang: gravin Mathilde van Saksen, weduwe van graaf Boudewijn 111 († 1009), graaf Arnulf 11 († 988) en zijn echtgenote Susanna († 1003), graaf Boudewijn 1 v († 1035) en zijn vrouw Odgiva († 1030), evenals haar zuster Gisla († ca. 1058).

De oudste bron die ons hierover inlicht is een verzameling Latijnse grafgedichten bewaard in vier handschriften afkomstig uit het klooster zelf⁷. Het oudste is een manuscript uit de tweede helft van de 14de eeuw, dat wellicht omstreeks 1380 tot stand kwam⁸. De collectie bevat in totaal tweeënveertig grafschriften, maar slechts bij twaalf daarvan wordt in de rubriek door een precisering (hetzij *iacet in capella Beate Marie*, hetzij *iacet in capella Beati Laurentii*) aangeduid waar de betrokken personen begraven lagen. Behalve de elf hiervoor opgesomde leden van de grafelijke familie betreft het de al vermelde abt Womar waarvan het graf in de Sint-Laurentiuskapel gelokaliseerd wordt. De begraafplaatsen van de graven en hun familieleden in beide kapellen vinden we eveneens terug in drie nauw verwante *épitaphiers* of grafschriftenverzamelingen uit de 17de–18de eeuw. Twee daarvan dateren uit het eerste kwart van de 17de eeuw⁹, de derde blijkbaar uit de eerste helft van de 18de eeuw¹⁰. Ze gaan gezien de sterke inhoudelijke gelijkenissen duidelijk rechtstreeks of onrechtstreeks terug op een gemeenschappelijk model van voor de afbraak van de laatmiddeleeuwse kerk. Wellicht mag dit model vereenzelvigd worden met de vermoedelijk nog in privé-bezit bewaarde *épitaphier* van Christoffel van Huerne. Deze Gentse genealoog en verzamelaar begon in 1575 met het systematisch bijeenbrengen van Gentse en andere Vlaamse grafschriften in een collectie waaraan hij tot aan zijn overlijden in 1629 voortdurend wijzigingen en aanpassingen zou blijven aanbrengen. Tot aan de tweevoudige plundering (en verwoesting) van de abdijkerk tijdens de Beeldenstorm (1566) en de Calvinistische Republiek (1578) hing zowel in de Onze-Lieve-Vrouwkapel als in de Sint-Laurentiuskapel ook een schilderij met de voorstelling van de personen die er begraven lagen. Boven de afbeelding van de graven en gravinnen in Bourgondische klederdracht stond telkens een Latijns opschrift ter identificatie, eronder volgde het erbij horende Latijnse grafschrift in versvorm. Het schilderij uit de Onze-Lieve-Vrouwkapel ging verloren, dat uit de Sint-Laurentiuskapel overleefde de godsdiensttroebelen, zij het in gehavende staat. Gelukkig werden de afbeeldingen en de teksten op beide schilderijen in 1560 gekopieerd door Arent van Wijnendaele en bleven zijn geaquarelleerde tekeningen bewaard¹¹ | 1 |. Het bewaarde paneel bevindt zich thans in het Stedsmuseum STAM en werd na de Tweede Wereldoorlog gerestaureerd, helaas bijzonder onoordeelkundig voor wat de tekstgedeelten

betreft¹² | 2 |. Op basis van het schrifttype gebruikt voor de opschriften kan het in de late 15de of de vroege 16de eeuw gedateerd worden. Tot slot komt de begraafplaats van de meeste leden van de grafelijke familie in één van beide kapellen ook aan bod in de historiografie uit de late 15de en de eerste helft van de 16de eeuw. Adriaan de But, een cisterciënzer van de abdij Ten Duinen, neemt in zijn *Chronicon Flandriae*, geschreven tussen 1460 en 1488, voor tien van de elf betrokken personen het grafschrift op en geeft bij drie van hen (Susanna, Gisla en Odgiva) uitdrukkelijk aan dat ze in de Sint-Laurentiuskapel begraven liggen. Het laat 15de-eeuwse *Chronicon Sancti Bavonis* van zijn kant biedt verhoudingsgewijs maar weinig gegevens ter zake. Het situeert enkel het graf van Arnulf I en zijn dochter Lutgarde in de Onze-Lieve-Vrouwekapel. Minder karig met informatie is dan weer de West-Vlaamse humanist Jacob de Meyere, die in twee verschillende werken samen, op één uitzondering na, alle graven precies lokaliseert: zes graven in zijn *Rerum Flandricarum tomi X* uit 1531 (Arnulf I, Adela en Lutgarde in de Onze-Lieve-Vrouwekapel, Boudewijn IV, Odgiva en Gisla in de Sint-Laurentiuskapel), nogmaals zes in zijn *Compendium chronicorum Flandriae* gepubliceerd in 1538 (Boudewijn II, Elftrudis, Adela en Lutgarde in de Onze-Lieve-Vrouwekapel, Arnulf II en Susanna in de Sint-Laurentiuskapel).

1 | Graaf Boudewijn II en gravin Elftrudis, tekening Arent van Wijnendale, ca. 1560 (Stad Gent, Stadsarchief)

12 | Schilderij met voorstelling van de graven van Vlaanderen die in de Sint-Laurentius-kapel waren begraven, late 15de of begin 16de eeuw (Stad Gent, STAM, Bijlokecollectie)

Niettegenstaande de eenstemmigheid van de bronnen van de 14de tot de 16de eeuw, stellen de erin aangeduide graven toch diverse problemen, niet in het minst omwille van de toch wel grote tijdsafstand tussen het overlijden van de betrokken personen (van 918 tot ca. 1058) en de eerste vermelding van hun graf in de twee kapellen (rond 1380). Een eerste vraag die men zich daarom moet stellen is of al deze personen wel in de Sint-Pietersabdij begraven werden. Voor de meeste onder hen is er geen enkele reden tot twijfel. In sommige gevallen is zelfs eigentijds, of nagenoeg eigentijds (10de-11de eeuw), bronnenmateriaal voorhanden (Boudewijn 11, Elftrudis, Arnulf 1, Adela). Een probleem is er wel bij twee vrouwelijke

leden van de grafelijke familie, namelijk Lutgarde, dochter van Arnulf I, en Mathilde van Saksen, weduwe van Boudewijn III. Alles wijst er immers op dat Lutgarde begraven werd in Elten aan de Rijn, waar haar man Wichman, graaf van Hamaland, na haar dood een nonnenklooster stichtte. Een 14de-eeuws necrologium van dit klooster geeft een zeer precieze lokalisering van haar graf en bij opgravingen in de jaren '60 werd een graf dat volledig aan deze beschrijving voldeed inderdaad teruggevonden¹³. Hoe de tegenstrijdigheid met de bronnen van Sint-Pieters moet verklaard worden, is niet meteen duidelijk, tenzij men zou aannemen dat ze in Vlaanderen overleed en dat haar ingewanden in de Sint-Pietersabdij bijgezet werden. De tweede moeilijkheid is gemakkelijker op te lossen, want hier is sprake van de verwarring van twee gelijknamige personen. Mathilde van Saksen was de moeder van graaf Arnulf II. Ze stierf volgens de necrologia van Lüneburg en Saint-Vanne in Verdun op een 25ste mei. De in Sint-Pieters begraven Mathilde was volgens het grafschrift echter de op een 24ste juli overleden dochter van een graaf Arnulf. Het gaat meer bepaald om een jong gestorven dochter van Arnulf II en Susanna voor wiens zieleheil een schenking aan het klooster bekend is, gedateerd op 26 juli 995. Mathilde van Saksen echter werd naar alle waarschijnlijkheid begraven in de abdij van Saint-Vanne in Verdun, waar in ieder geval twee grafschriften van haar (één in proza, één in verzen) bestaan hebben. Het is best te begrijpen dat de monniken van Sint-Pieters in de late middeleeuwen dachten dat het deze Mathilde was die in hun abdijkerk begraven lag. Het was de enige Mathilde uit die periode waar ze nog weet van hadden: haar overlijden in 1009 stond opgetekend in de kloosterannalen die rond 1380 opnieuw gekopieerd werden in hetzelfde handschrift (en door dezelfde scribent) als de verzameling van metrische grafschriften, en in deze collectie kwam bovendien ook het grafschrift voor van haar tweede echtgenoot, Godfried van Verdun. Het is trouwens blijkbaar de kopiist van dit oudste handschrift van de grafschriftenverzameling zelf die verantwoordelijk is voor de persoonsverwisseling. In de rubriek boven het grafschrift van Mathilde (*Mathildis mater Arnulfi*, d.w.z. 'Mathilde, moeder van Arnulf') heeft hij het Latijnse woord voor 'moeder' (*mater*) immers op 'rasuur' geschreven, zodat we mogen aannemen dat het door hem uitgekraabde woord dat er oorspronkelijk stond, net als in het grafschrift zelf, 'dochter' (*filia*) was.

Problemen van een geheel andere aard stellen de Latijnse grafschriften in versvorm die de verschillende bronnen voor de elf leden van de grafelijke familie opgeven¹⁴. In tegenstelling tot wat men zou kunnen denken, zijn deze grafgedichten – op een paar mogelijke uitzonderingen na – duidelijk slechts een hele tijd na het overlijden van de betrokken personen tot stand gekomen. Een precieze datering kan niet echt bepaald worden, maar op grond van stilistische kenmerken (de aanwezigheid van zgn. leonijnse verzen) lijken de meeste uit de tweede helft van de 11de of de eerste helft van de 12de eeuw te stammen. Hun overlevering is bovendien niet eenduidig. Op basis van de varianten kunnen drie verschillende tradities onderscheiden worden: een literaire overlevering (de handschriften van de collectie met grafgedichten), een epigrafische overlevering (de *épitaphiers* uit de 17de–18de eeuw, de schilderijen uit beide kapellen en ermee samenhangend de tekeningen van Arent van Wijnendaele), en een historiografische overlevering (niet enkel de al vermelde kroniek van Adriaan de But, maar ook gedrukte

13 | Tekening van het grafschrift van Arnulf II, Alexandre Pinchart, 19de eeuw (Stad Gent, Stadsarchief)

werken van Pierre d'Oudegherst, Locrius en Sanderus) die ergens tussen de eerste twee in staat. Meestal beperken de varianten zich tot afwijkingen in de woordkeuze. Uitzonderlijk zijn ze echter belangrijker, zoals in het geval van Arnulf II, waar twee versies voorhanden zijn, een lange van dertien of twaalf verzen 13 | (de literaire en de historiografische overlevering), en een korte van slechts zes verzen (de epigrafische overlevering). Een bijkomende moeilijkheid is dat het onduidelijk is of deze grafschriften ook op de grafzerken waren aangebracht. De *épitaphiers* beweren van wel, net als diverse auteurs uit de 16de–17de eeuw. Deze laatste zijn echter onderling afhankelijk en de informatie van de oudste, Pierre d'Oudegherst (1571), die nochtans voortdurend de indruk wekt dat hij de graven in de oude abdijkerk wel degelijk gezien heeft, blijkt waar verificatie mogelijk is vaak onbetrouwbaar. De *épitaphiers* van hun kant geven systematisch bij elk grafschrift ook een opschrift waarvan we weten dat het op de schilderijen in de Onze-Lieve-Vrouw- en de Sint-Laurentiuskapel boven elk van de afgebeelde personen stond ter identificatie. Bovendien worden de grafschriften uit de Sint-Laurentiuskapel in dezelfde volgorde opgetekend als op het bewaarde schilderij. Verder vertonen de grafschriften in de *épitaphiers* ook grotendeels dezelfde varianten als deze op de schilderijen en de tekeningen die ervan afhangen¹⁵. Alles wijst er daarom op dat de *épitaphiers* – of althans hun gemeenschappelijke bron, Christoffel van Huerne – in weerwil van hun bewering, gewoon de teksten van de schilderijen gekopieerd hebben. Toch was er blijkbaar één grafsteen waar wel degelijk een inscriptie op was aangebracht, namelijk de zerk toegeschreven aan Arnulf I. In een afwijking van het gemeenschappelijke bestand dat teruggaat op van Huerne, stelt één van de drie *épitaphiers* uitdrukkelijk dat de laatste vier verzen van het grafschrift van deze graaf, die alle beginnen met en eindigen op een letter 'o', op een kunstzinnige manier in de steen waren gegraveerd¹⁶. De samensteller van dit handschrift,

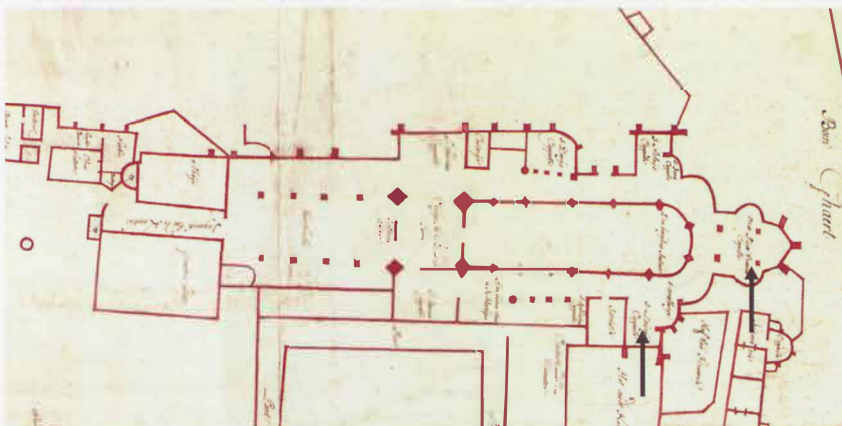
die werkzaam was tussen 1613 en 1615 (dus voordat met de bouw van de nieuwe barokkerk werd begonnen), voegt er daarenboven een tekening bij, waaruit blijkt dat de eerste twee verzen van dit kwatrijn langs de vier zijden waren aangebracht, terwijl de resterende twee verzen als diagonalen de vier hoeken verbonden. Op deze hoeken stond telkens een 'o' en dit was eveneens het geval in het midden waar de diagonalen elkaar kruisten. Afgezien van deze ene uitzondering waren de overige zerken van de leden van de grafelijke familie dus naar alle waarschijnlijkheid anepigraaf (blinde grafplaten). Voor de identificatie van de onder deze stenen begraven personen en de erbij horende grafschriften was men in de late 15de en in de 16de eeuw aangewezen op de twee schilderijen die in beide kapellen waren opgehangen. Hoe de toestand was voordat deze schilderijen vervaardigd werden, weten we niet, maar toch mogen we vermoeden dat de grafschriften waarschijnlijk al op een of andere wijze in deze kapellen aanwezig waren (op een houten paneel, geschilderd op de wand of genoteerd op een blad perkament en bevestigd aan de wand?). Dit was wellicht al zo toen omstreeks 1380 het oudst bewaarde handschrift van de grafschriftenverzameling werd samengesteld. In deze collectie komen immers twee grafschriften van Boudewijn IV voor, maar enkel bij het grafschrift dat later effectief op het nog bewaarde schilderij geschilderd werd, staat gepreciseerd dat deze graaf in de Sint-Laurentiuskapel begraven lag.

Een laatste probleem is de ligging van de bewuste graven in het oostelijke gedeelte van de laatmiddeleeuwse abdijkerk. Het grondplan van deze kerk en de plaats van de verschillende kapellen is gekend dankzij het zgn. 'Rode Plan', dat de toestand in de 15de eeuw weergeeft. Alles wijst erop dat zowel de toenmalige Onze-Lieve-Vrouwkapel als de Sint-Laurentiuskapel latere, gotische aanbouwen waren ¹⁷ | 4 |. De Onze-Lieve-Vrouwkapel, waarvan de steunberen nog zichtbaar zijn aan de oostzijde van de huidige barokkerk, werd pas in de vroege 13de eeuw gebouwd. De Sint-Laurentiuskapel stamt ongetwijfeld uit dezelfde periode, aangezien haar tegenhanger in de noordelijke kooromgang, de Sint-Niklaaskapel, pas in de late 12de eeuw werd opgetrokken. Het lijkt hierbij niet te gaan om het herbouwen van deze kapellen in een nieuwe bouwstijl, maar om een oostelijke uitbreiding van de bestaande kerk. Dit is belangrijk, want het impliceert dat de leden van de grafelijke familie die overleden tussen 918 en het midden van de 11de eeuw, onmogelijk oorspronkelijk op deze plaatsen ter aarde kunnen zijn besteld, en dat hun graven m.a.w. op een bepaald moment verplaatst moeten zijn naar de twee kapellen. Op zich is een verplaatsing van graven niet uitzonderlijk. Soortgelijke verplaatsingen zijn immers ook op andere plaatsen geattesteerd tussen de 11de en de 13de eeuw (abtgraven in Sint-Truiden, Gembloux en Stavelot, graven van hertogen van Normandië in Fécamp, graven van Angelsaksische koningen in Winchester, graven van Frankische en Franse koningen in Saint-Denis) ¹⁸. Om te bepalen wanneer dit in de Sint-Pietersabdij zou kunnen gebeurd zijn, is het nodig de evolutie van het oostelijke gedeelte van de kerk van naderbij te bekijken. Op grond van een analyse van het grondplan wordt verondersteld dat de abdijkerk in de loop der eeuwen geleidelijk in oostelijke richting werd verlengd, en dat de altaren (en kapellen) daarbij mee zijn verschoven. Voor het Onze-Lieve-Vrouwaltaar (en de Onze-Lieve-Vrouwkapel) kan deze ontwikkeling gevolgd worden aan de hand van tekstuele bronnen. De eerste vermelding van dit altaar dateert uit 922-923.

Enkele decennia later laat graaf Arnulf I de Sint-Pietersabdij van de grond af herbouwen *in maiorielegantia*. In deze vernieuwde kerk, die in 975 werd gewijd, is er in 989 sprake van een Onze-Lieve-Vrouwkapel. Zowat een eeuw later, in 1074, duikt een aan Onze-Lieve-Vrouw gewijde crypte op. Een jaar eerder, in 1073, werden verschillende reliekschrijnen die tot dan opgesteld stonden in de oostelijke apsis overgebracht naar een meer centrale plaats in de abdijkerk, waar tevens een nieuw altaar werd ingewijd. Dit wijst erop dat ca. 1073 belangrijke werken werden uitgevoerd, waarbij de kerk op de helling die afdaalt naar de Schelde toe werd uitgebreid. Dit leidde blijkbaar tot het ontstaan van een kapel met twee niveaus. Vandaar de naam crypte voor de benedenkapel waar het Onze-Lieve-Vrouwaltaar stond opgesteld. Daar de vrijgewijden van het klooster traditioneel aan dit altaar werden opgedragen, zijn er veel vermeldingen van deze zgn. crypte uit de late 11de en de 12de eeuw voorhanden. In 1186 echter stortte een deel van deze crypte in, wat duidelijk de aanleiding was voor een nieuwe en laatste oostelijke uitbreiding van de kerk in de late 12de en de vroege 13de eeuw. Ook de nieuwe gotische askapel die nog lager op de helling stond ingeplant, was vanzelfsprekend een kapel met verdiepingen. Het Onze-Lieve-Vrouwaltaar stond nog steeds in de benedenkapel, die daarom ook in 13de-eeuwse teksten betreffende vrijgewijden nog als crypte werd aangeduid. Een 16de-eeuwse auteur, Marcus van Vaernewijck, zegt zelfs uitdrukkelijk dat de Onze-Lieve-Vrouwkapel ondersteund werd door negen pijlers, wat aan deze kapel inderdaad het uitzicht van een echte crypte moet gegeven hebben.

Dezelfde auteur voegt eraan toe dat de graven van de leden van de grafelijke familie in de ingang van de Onze-Lieve-Vrouwkapel lagen. Dit is een interessant gegeven omdat men zou verwachten dat ze zich dichterbij het altaar van deze kapel bevonden. De hoger geschetste, tweevoudige verschuiving van de oostzijde van de kerk biedt een mogelijke verklaring. Allicht moeten we het ons zo voorstellen dat de graven oorspronkelijk vlak voor het altaar van de zgn. crypte gelegen waren en dat ze na de verbouwingswerken van rond 1200, toen de kapel verschoven werd, zijn blijven liggen, maar door de verschuiving in de ingang van de nieuwe gotische Onze-Lieve-Vrouwkapel zijn terecht gekomen. Indien deze interpretatie correct

4 | Plattegrond van de monnikenkerk op het Rode Plan, met aanduidingen van de ligging van onder meer de Onze-Lieve-Vrouwkapel en de Sint-Laurentiuskapel, toestand uit vermoedelijk de 15de eeuw (Rijksarchief Gent)

is, betekent dit dat de verplaatsing gebeurd is na de uitbreiding van ca. 1073 en voor de instorting van de 'crypte' in 1186. Misschien mogen we zelfs nog verder gaan en veronderstellen dat er een direct verband bestaat tussen het bouwen van deze zgn. crypte rond 1073 en de verplaatsing van de graven. De metrische grafchriften bieden een aanwijzing in deze richting. Hoger werd al aangestipt dat de meeste waarschijnlijk in de tweede helft van de 11de en de eerste helft van de 12de eeuw werden opgesteld, wat min of meer overeenstemt met de net bepaalde termini voor de verplaatsing. Twee grafchriften, die van Boudewijn 11 en Elfrudis, vertonen daarenboven een opvallende inhoudelijke samenhang met een heiligenleven dat kort na 1073 werd vervaardigd, de *Vita Bertulfi*, die allicht niet toevallig ook de bron is die ons inlicht over de vermelde reliekentranslatie in de abdijkerk in 1073 en de wijding van een nieuw altaar in dat jaar. De hypothetische verplaatsing van de graven zou aldus ook kunnen verklaren waarom de grafchriften van de graven en hun familieleden slechts een hele tijd na hun overlijden tot stand kwamen.

Deze verplaatsing van de graven, die niet alleen voor de Onze-Lieve-Vrouwkapel, maar ook voor de Sint-Laurentiuskapel moet verondersteld worden, helpt trouwens de hoger aangehaalde verwarring tussen twee vrouwen met de naam Mathilde te verklaren. Tenminste indien de verwijzing naar kleine grafzerken in de *Chroniques et annales de Flandres* van Pierre d'Oudegherst uit 1571 betrouwbaar is. Hoewel deze auteur inderdaad kritisch moet benaderd worden, is het toch bijzonder opvallend dat hij met betrekking tot de graven in de Sint-Pietersabdij nagenoeg steeds spreekt over kleine grafzerken (*sous une petite lame*). Bij een verplaatsing kunnen de beenderen van de leden van de grafelijke familie immers allemaal in kleine graven gedeponeerd zijn. Dit zou meteen verklaren waarom men in de late middeleeuwen een jong gestorven Mathilde, dochter van Arnulf 11, heeft kunnen verwarren met Mathilde van Saksen, moeder van deze graaf. Waarschijnlijk waren alle graven na de verplaatsing van gelijke grootte en was daarom niet meer te zien dat er een kind bij was. Op het gebied van de materiële vormgeving van de graven weten we voor het overige enkel dat de zerken in blauwe steen (dus vermoedelijk Doornikse steen) waren (van Wijnendaele, *épitaphiers*) en dat ze in beide kapellen op een rij naast elkaar lagen (opnieuw van Wijnendaele en ook van Vaernewijck).

De toch wel waarschijnlijke hypothese van de verplaatsing roept natuurlijk nieuwe vragen op. De voornaamste is of de graven voordien al gegroepeerd waren,

|| Boven graf S140 in de westelijke travee van de monnikenkerk werd een anepigrafe grafplaat opgegraven

dan wel of dit pas naar aanleiding van de verplaatsing gebeurd is. Alleen is het moeilijk daar veel over te zeggen. We kunnen enkel vaststellen dat de graven in de laatmiddeleeuwse kapellen een merkwaardige chronologische coherentie vertonen: in de Onze-Lieve-Vrouwekapel bevonden zich de graven van personen gestorven tussen 918 en 965, in de Sint-Laurentiuskapel lagen personen overleden tussen 981 en ca. 1058. Men zou op grond hiervan kunnen denken dat de eerste groep oorspronkelijk begraven werd bij het Onze-Lieve-Vrouwaltaar van de oude Karolingische kerk, de tweede in een kapel van de nieuwe, op last van Arnulf I, gebouwde kerk die in 975 werd gewijd. Het Laurentiuspatrocinium van deze kapel past overigens goed bij de tweede helft van de 10de eeuw. Het zou echter ook zo kunnen zijn dat de graven bij de verplaatsing gewoon zijn samengevoegd omwille van directe verwantschapsbanden (man en vrouw, ouders en kinderen). De aanwezigheid van een abtgraf uit 981 (Womar) dat chronologisch perfect past bij de andere graven in de Sint-Laurentiuskapel pleit echter eerder voor de eerste mogelijkheid. Dit graf impliceert overigens dat op zijn minst ook sommige abtgraven verplaatst werden, al hebben we precies over de graven van de abten uit deze periode nauwelijks informatie. Wat we wel weten is dat voor 1073 de toenmalige Onze-Lieve-Vrouwekapel dienst deed als begraafplaats voor zowel abten als voor verwanten van de graaf. Uit het grafschrift van abt Rodbold die stierf in 1042 kunnen we immers afleiden dat hij begraven werd in een aan Onze-Lieve-Vrouw gewijde kapel. Rond het jaar 1000 moet dit, eveneens volgens het grafschrift, ook gebeurd zijn met Godfried van Verdun, tweede echtgenoot van Mathilde van Saksen en dus stiefvader van graaf Arnulf II. Of hun graven na 1073 al dan niet verplaatst werden, is onmogelijk te zeggen. Wel is duidelijk dat toen in de late 14de eeuw het oudste nog bewaarde handschrift van de collectie van grafgedichten werd samengesteld in de Sint-Pietersabdij, deze graven blijkbaar al verdwenen waren, of tenminste dat de ligging ervan toen niet meer bekend was.

Hetzelfde was, gezien het anepigrafe karakter van de zerken uit de 10de–11de eeuw¹⁹ | 5 |, ongetwijfeld het geval voor de graven van de meeste andere personen waarvan het grafschrift voorkomt in deze collectie. Het betreft doorgaans abten, maar er zijn ook een paar leden van de grafelijke familie bij. Het gaat meer bepaald om Boudewijn Baldzo († 973), bastaardzoon van de broer van Arnulf I, Adalolf, en regent van het graafschap tijdens de minderjarigheid van Arnulf II, evenals om Adalbert († ca. 1020), een bastaardzoon van Boudewijn III, die proost was van de kanunniken van Drongen en gedurende korte tijd zelfs bisschop van Paris (Parijs). Een bron uit de 16de eeuw (vermoedelijk na 1538) lokaliseert hun graf weliswaar in de toenmalige Onze-Lieve-Vrouwekapel, maar dit is, gezien het stilzwijgen van alle andere bronnen tussen de 14de en 16de eeuw, overduidelijk een ongegronde speculatie. Dit geldt eveneens voor de bewering van dezelfde bron als zou het hart van Boudewijn I († 879) in deze kapel berust hebben. Dit verhaal over het hart (en de ingewanden) van de stamvader van de grafelijke dynastie, dat buiten Gent opduikt in de loop van de 14de eeuw, stoelt louter en alleen op een misverstand over de ligging van het graf van de eerste graaf, dat zich volgens betrouwbare bronnen in de abdij van Sint-Bertijn bevond²⁰. Aan de andere kant is het niet uitgesloten dat nog andere leden van de grafelijke familie dan deze die hierboven al vermeld werden, wel degelijk in de Sint-Pietersabdij hun laatste rustplaats vonden. Men kan

hierbij meer in het bijzonder denken aan jong gestorven kinderen waarover geen of nauwelijks bronnen voorhanden zijn. Zo deed graaf Arnulf I in 953 een belangrijke schenking aan Sint-Pieters voor het zieleheil van zijn ouders, Boudewijn II en Elftrudis, en voor dat van zijn zoon Egbert, die enkel door deze schenkingsoorkonde bekend is. Aangezien Boudewijn II en Elftrudis beide in Sint-Pieters begraven lagen en Sint-Pieters de begunstigde is van de schenking, ligt het voor de hand aan te nemen dat ook Egbert er zijn graf had. Dit graf moet echter, net als hijzelf, snel in de vergetelheid zijn geraakt, want het wordt nooit ergens vermeld.

Of er buiten de leden van de grafelijke familie in deze periode ook andere leken in de abdijkerk ten grave werden gelegd, is eigenlijk totaal onbekend. In de graf-schriftencollectie komen wel de grafgedichten voor van drie personen – een man (Steppo) en twee vrouwen (Gisla en Adeline) –, maar men moet zich in dit verband hoeden voor overhaaste conclusies. De collectie bevat immers een aantal graf-schriften van personen die zeker niet in Sint-Pieters begraven lagen (graaf Boudewijn VII, Anselm van Laon en de Engelse koning Willem Rufus). De aanwezigheid van een grafschrift in deze uit Sint-Pieters afkomstige collectie betekent m.a.w. niet noodzakelijk dat de persoon in kwestie er ook begraven was. Ook het graf van één van de drie zonet vermelde personen, Steppo, volgens het grafschrift een edelman die intrad in een aan Petrus gewijd klooster, bevond zich met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid niet op de Blandijnberg, maar veeleer in de rivaliserende Sint-Baafsabdij, die eveneens aan Petrus gewijd was. In het 12de-eeuwse necrologium van Sint-Baafs werd Steppo op 1 januari, dezelfde sterfdag die ook in het grafschrift staat, immers ingeschreven als monnik-conversus van dit klooster. Dit maakt dat het in wezen niet mogelijk is een eenduidige uitspraak te doen over Gisla en Adeline, twee vrouwen waarvan we voor het overige niets weten. In feite moet de twijfel zelfs uitgebreid worden tot één van de al aan bod gekomen leden van de grafelijke familie, namelijk Adalbert. Zijn grafschrift staat weliswaar in deze in Sint-Pieters samengestelde collectie, maar dit is dan ook alles wat hem bindt aan dit klooster. Met de Sint-Baafsabdij echter lijkt hij volgens het mirakelboek van de hl. Bavo wel een nauwe band gehad te hebben, zodat we ons kunnen afvragen of hij zich niet eerder daar heeft laten begraven.

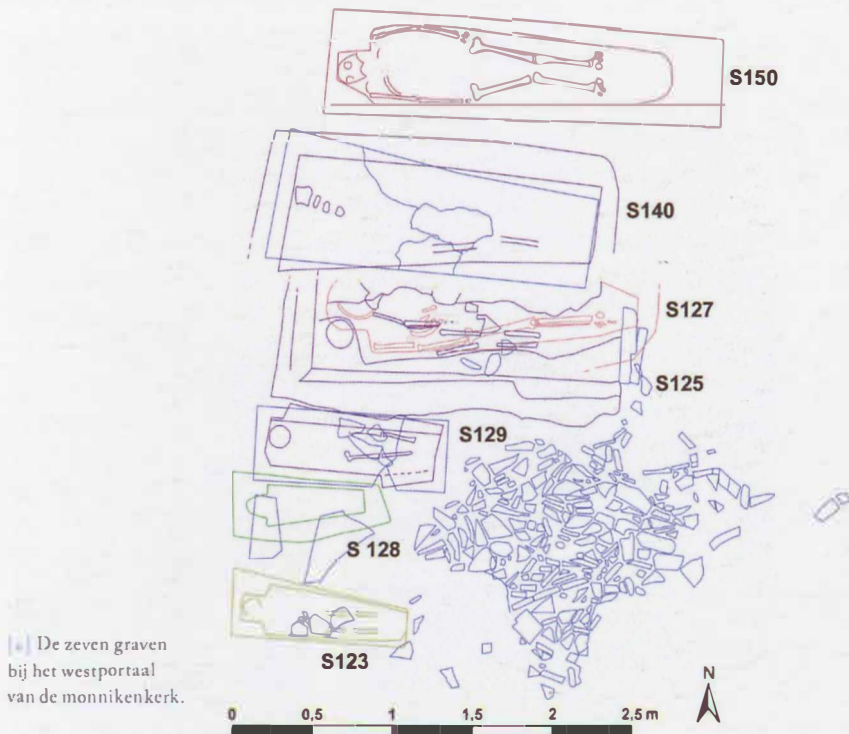
Een tentatieve poging tot identificatie ...

Na het voorgaande zal het duidelijk zijn dat de in de ingang van de oude abdijkerk van Sint-Pieters blootgelegde graven bezwaarlijk (om niet te zeggen onmogelijk) in verband kunnen worden gebracht met de 10de- en 11de-eeuwse graven en gravinnen van Vlaanderen waarvan men later het graf toonde in de Onze-Lieve-Vrouw- en Sint-Laurentiuskapellen. Het is al evenzeer duidelijk dat het 'funeraire geheugen' van de monniken van Sint-Pieters in wezen niet hoger opklom dan het midden van de 10de eeuw. De introductie van de regel van Benedictus op initiatief van Arnulf I kort voor 941 en de ermee gepaard gaande vervanging van de seculiere kanunniken (die op zijn minst sinds de tijd van Einhard het klooster hadden bevolkt) door benedictijnenmonniken heeft blijkbaar de herinnering aan wie in deze canoniale periode in Sint-Pieters werd begraven snel uitgewist. De enige uitzonderingen vormen niet toevallig Boudewijn II en Elftrudis, de ouders van

Arnulf I, die juist omwille van de aanwezigheid van hun graven een sterke voorkeur voor het Gentse klooster aan de dag legde. Daarbij komt nog dat zelfs voor de periode na het midden van de 10de eeuw de geschreven bronnen het stilzwijgen bewaren over andere leken, buiten de graven en gravinnen van Vlaanderen, die in het klooster (niet enkel in de abdijkerk) begraven zouden geweest zijn, ofschoon de recente opgravingen in het atrium voor de abdijkerk tal van aristocratische graven uit die tijd aan het licht hebben gebracht.

Dit betekent meteen dat elke poging om de in de ingang begraven personen |6| toch te identificeren noodzakelijkerwijs een hypothetisch en zeer speculatief karakter heeft. Bovendien zijn voor een aantal graven de resultaten van de antropologische analyse onvolledig (zo kon slechts voor drie van de zeven graven het geslacht van de persoon bepaald worden). Ook is vooralsnog niet nagegaan of eventueel een DNA-onderzoek mogelijk is om te bepalen of sommige van deze personen misschien familie van elkaar waren. In deze omstandigheden is het voor de meeste graven momenteel dan ook onmogelijk om zelfs maar een tentatief voorstel tot identificatie te doen. Enkel voor de oudste twee graven, S150 en S127, kan een voorzichtige poging in deze zin ondernomen worden. De gekalibreerde C14-datering wijst voor S150 in de richting van de 9de eeuw (770–900), voor S127 eerder in die van de 10de eeuw (860–990)²¹.

Het eerste en meest axiaal in de ingang gelegen graf is S150, waarin in de 9de eeuw een man van ongeveer 25 jaar werd bijgezet |7|. Gezien de geprivilegieerde ligging moet deze persoon duidelijk een belangrijk iemand geweest zijn, die nauwe banden met het klooster onderhield. In de context van die tijd betekent dit een

|6| De zeven graven bij het westportaal van de monnikenkerk.

| 7 | Graf s150 met een man van ongeveer 25 jaar uit de 9de eeuw, opgegraven in de westelijke travee van de monnikenkerk
 | 9 | Graf s127 met een dame van 45-50 jaar, opgegraven in de westelijke travee van de monnikenkerk

milde weldoener, of misschien eerder een lekenabt die tot een grote aristocratische familie uit de regio behoorde. Het feit dat zijn graf het eerste was dat op deze plaats werd aangelegd, is op zich al revelerend. In de 9de-eeuwse abtenlijst van Sint-Pieters is er eigenlijk maar één figuur die in aanmerking zou kunnen komen, namelijk Audacer | 8 |. Van hem is bekend dat hij de vader was van graaf Boudewijn I, de stamvader van de graven van Vlaanderen, en in die hoedanigheid zal hij vanaf de 11de-12de eeuw in de Vlaamse historiografie een eigen leven gaan leiden als één van de legendarische *forestiers* van Vlaanderen. Over het historische personage weten we verder enkel dat hij eveneens graaf was en ook lekenabt van Sint-Pieters. In een schenkingsaantekening uit 856, die genoteerd staat in de 11de-eeuwse kloosterannalen, werd hij immers aangeduid als *abbas vel comes*²². Aangezien zijn zoon Boudewijn I na 863 en voor 870 op zijn beurt het lekenabbatuaat van Sint-Pieters verwierf, moet Audacer omstreeks 860 overleden zijn. Dit zou in overeenstemming zijn met de gekalibreerde C14-datering.

Het vrouwengraf s127 | 9 |, waarin een dame van 45-50 jaar begraven lag, is volgens de C14-dateringen allicht enkele decennia jonger dan s150. Ook hier kan eigenlijk maar één ernstige mogelijke candidate naar voor geschoven worden, te weten Judith, dochter van de West-Frankische koning Karel de Kale en echtgenote van Boudewijn I²³. Het romantische avontuur waarmee de geschiedenis van het graafschap Vlaanderen aanvangt, is genoegzaam bekend. Boudewijn I schaakte Judith in 862 met de medeplichtigheid van haar broer, de latere koning Lodewijk de Stamelaar, in de bisschopsstad Senlis, waar haar vader haar onder de hoede van de bisschop had ondergebracht. Judith was op dat ogenblik al twee keer weduwe. In 856 was de ampet 12-jarige prinses uitgehuwelijkt aan de vier keer oudere koning Aethelwulf van Wessex. Toen deze in 858 al overleed, huwde Judith zijn zoon Aethelbald, maar ook deze overleed al enkele jaren later. In 862 keerde de tweevoudige koningin-weduwe, die toen 18 jaar was, terug naar het West-Frankische rijk, waar haar vader ze ongetwijfeld voor de rest van haar dagen in een klooster wilde onderbrengen. De ontmoeting met Boudewijn I in datzelfde jaar besliste er echter anders over | 10 |. Om aan de toorn van Karel de Kale te ontsnappen vluchtte het jonge koppel eerst naar het hof van diens neef Lotharius II aan de

overkant van de Schelde, dan naar de paus in Rome, die uiteindelijk haar vader kon overtuigen zich te verzoenen met zijn dochter en in te stemmen met het huwelijk, wat gebeurde in oktober 863. Nadien verdwijnt Judith helaas uit de bronnen en ook haar overlijdensdatum is bijgevolg onbekend. We weten al evenmin waar ze begraven werd. Zeker is wel dat het niet in de abdij van Sint-Bertijn kan geweest zijn, waar haar echtgenoot in 879 ten grave werd gedragen. Vrouwen mochten toen immers niet binnen in dit klooster, ook niet na hun overlijden. Dit was trouwens de reden waarom gravin Elfrudis in 918 niet toeliet dat haar overleden man Boudewijn 11 begraven werd in Sint-Bertijn, zoals zijn krijgers wilden. Zij wenste na haar overlijden naast hem begraven te worden en liet daarom zijn lichaam naar de Gentse Sint-Pietersabdij overbrengen²⁴. Op basis van een redenering gestoeld op deze argumenten veronderstelde Pierre d'Oudegherst daarom al in zijn *Chroniques et annales de Flandres* uit 1571 dat Judith wellicht in Sint-Pieters begraven werd:

Quant a madame Iudith femme dudidit Baudouyn il n'est memoire du temps de son trespas, et encoires moins du lieu ou elle fit enterrée. Toutesfois j'estime que ce soit esté au monastère de Sainct Pierre a Gand, (...) entant mesmes que obstant les regles et institutions que lors estoyent au cloistre de Sainct Bertin (suyvant lesquelles n'estoit loysible d'y enterrer aucune femme) ladicte Iudith ne peut avoir esté ensepvelye audict saint Bertin (fol. 47r°).

18 | Audacer, volgens Antonius Sanderus, 1637-1641 (Stad Gent, Stadsarchief)

19 | Boudewijn 1 en Judith, volgens Antonius Sanderus, 1637-1641 (Stad Gent, Stadsarchief)

Dit is een aannemelijke gevolgtrekking, want veel alternatieven waren er inderdaad niet in het machtsgebied van de Vlaamse graaf op dat ogenblik. De Gentse Sint-Pietersabdij was zelfs het enige klooster waarmee de familie van Boudewijn I, voor zover we weten, in de tweede helft van de 9de eeuw nauwe banden onderhield. Zoals we al gezien hebben, was Audacer, vader van Boudewijn I, er lekenabt geweest in het midden van de eeuw. Hijzelf verwierf deze functie op zijn beurt tussen 863 en 870, en bleef ze vermoedelijk uitoefenen tot aan zijn overlijden in 879. Boudewijn I liet daarenboven op een 27ste oktober, ergens tussen 864 en 875, de relieken van de ‘wonderbare maagd’ Amalberga overbrengen naar de abdij op de Blandijnberg²⁵. Een keuze van Judith voor deze abdij zou in het licht van dit alles dus best te begrijpen zijn.

Indien Judith inderdaad de vrouw uit graf S127 zou zijn, dan zou haar overlijden ergens rond 900 moeten gesitueerd worden. We weten immers dat Judith in 844 of daaromtrent geboren is, en aangezien de leeftijd van de vrouw uit S127 door het antropologisch onderzoek bepaald is op 45–50 jaar, zou dit betekenen dat ze in de jaren 890–895 zou gestorven zijn. Historisch is er geen bezwaar hiertegen. De Sint-Pietersabdij was tussen 879 en 892 weliswaar in handen van een andere grote aristocratische familie (de graven van Laon), maar in 892 kwam het klooster naar alle waarschijnlijkheid onder de controle van Boudewijn II, zoon van Boudewijn I en Judith. In 896 treedt hij in ieder geval op als getuige bij een schenking van een adellijke dame aan Sint-Pieters. Zuiver historisch gesproken is de eventuele identificatie van de dame uit S127 met Judith dus zeer verleidelijk, misschien zelfs al te verleidelijk. In het licht van de C14-datering kan ze zelfs ietwat geforceerd over komen. De gekalibreerde C14-datering laat een situering omstreeks 900 weliswaar toe, maar de waarschijnlijkheid dat het eerder gaat om een dame overleden in het eerste of zelfs het tweede kwart van de 10de eeuw lijkt toch veel groter. Probleem is dat we voor dit tijdsegment niet direct een mogelijke kandidate zien. We kunnen daarom enkel hopen dat verder (DNA-)onderzoek van de beenderen ooit misschien meer duidelijkheid zal brengen ...

-
- 1 Over Einhard in Gent: DECLERCQ, G. & VERHULST, A., 1997; DECLERCQ, G., 2001; DIERKENS, A., 2004.
  - 2 Over de Karolingische wetgeving met betrekking tot begravingen: BORGOLTE, M., 1985; TREFFORT, C., 1996; LAUWERS, M., 1997; SCHOLZ, S., 1998; DIERKENS, A., 2006.
  - 3 Over de plaats van het graf in de kerk: LORCIN, M.T., 1993; SAPIN, C., 1996; DIERKENS, A., 2006.
  - 4 Over de graven *ante limina*: ANGENENDT, A., 1994; DIERKENS, A., 2002.
  - 5 Over de Karolingische koninklijke graven: NELSON, J., 2000; DIERKENS, A., 1993; DIERKENS, A., 1996; DIERKENS, A., 2003.
  - 6 Voor een gedetailleerd overzicht, met uitvoerige referenties naar bronnen en literatuur, zie DECLERCQ, G., 2006. Het vaak geciteerde artikel van VIAENE, A., 1973 is weinig kritisch, zeker voor de oudste periode. Dit is helaas ook het geval voor de bespreking van de graven in de Sint-Pieterskerk bij DHANENS, E., 2003, die er bovendien een aberrante opvatting op nahoudt over de ontwikkeling van de abdijkerk.

- 7 Gent, Universiteitsbibliotheek, Hs G 12097 en Hs 3798; Gent, Rijksarchief, Varia D 3338A; Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Hs 16530-40.
- 8 Gent, Universiteitsbibliotheek, Hs G 12097. Een volledige editie van deze collectie is vooralsnog niet voorhanden. De meeste grafinscripties zijn wel terug te vinden bij SANDERUS, A., 1627-1628. Een kritische uitgave van de grafgedichten uit de periode tot 1100, gebaseerd op deze vier handschriften, zal verschijnen in het *Corpus inscriptionum Belgii Medii Aevi, I: Inscriptions antérieures à 1100*, verzorgd door Stéphanie Lambot, en aangekondigd bij de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis voor 2010.
- 9 Gent, Universiteitsbibliotheek, Hss G 11766 en G 11767.
- 10 Gent, Universiteitsbibliotheek, Hs. G 12926.
- 11 Gent, Stadsarchief, Atlas Goetghebuer.
- 12 De Latijnse teksten op het gerestaureerde schilderij zijn gebaseerd op de erg foutieve transcripties (en 'reconstructies') door DERUELLE, M., 1931 en DERUELLE, M., 1933, p. 106-117. In beide publicaties geeft deze auteur wel een foto van het schilderij voor de restauratie. In de Atlas Goetghebuer in het Stadsarchief Gent wordt een tekening bewaard van het schilderij (met de grafinscripties, maar zonder de overige teksten) door De Noter uit 1816, evenals tekeningen van de afzonderlijke personages op het schilderij (met de grafinscripties) door Pinchart uit het midden van de 19de eeuw. Van groot belang voor een reconstructie van de oorspronkelijke teksten (grafinscripties en andere opschriften) zijn ook de tekeningen die Anthonio de Succa in 1602 maakte; zie COMBLEN-SONKES, M. & VAN DEN BERGEN-PANTENS, C., 1977.
- 13 BINDING, G., JANSSEN, W. & JUNGKLAASS, F.K., 1970, p. 78-84.
- 14 Over het genre van de Latijnse grafgedichten: TREFFORT, C., 2007; LAMBOT, S., 2009.
- 15 Althans indien het de originele tekeningen betreft waarop van Wijnendaele eigenhandig het grafinschrift heeft aangebracht (bijv. bij Elfrudis). De 19de-eeuwse tekeningen (en afschriften) 'naar van Wijnendaele' gemaakt door P.J. Goetghebuer en A. Van Lokeren, die eveneens in de Atlas Goetghebuer in het Stadsarchief Gent worden bewaard, zijn wat de grafinscripties betreft duidelijk gecontamineerd door de historiografische traditie (D'OUDEGHERST P. OF SANDERUS A.).
- 16 Gent, Universiteitsbibliotheek, Hs G 11767.
- 17 Over deze kapellen en de bouwgeschiedenis van de abdijkerk in het algemeen, zie LALEMAN, M.C., 1992 en LALEMAN, M.C., 1997. Het werk van DHANENS, E., 2003 bevat weliswaar interessante informatie over de toestand in de late middeleeuwen en de 16de eeuw (onder meer over de Onze-Lieve-Vrouwekapel), maar dit wordt door de auteur jammer genoeg gekoppeld aan een onmogelijke visie op de ontwikkeling van de abdijkerk, die haaks staat op de bevindingen van het archeologische onderzoek.
- 18 LAUWERS, M., 1997, p. 130-131 en 264-265 (Sint-Truiden, Gembloux en Stavelot); MUSSET, L., 1985, p. 32-33 (Fécamp); CROOK, J., 1994 en CROOK, J., 2000, p. 218-231 (Winchester); ERLANDE-BRANDENBURG, A., 1975 (Saint-Denis).
- 19 Als voorbeeld kan de grote trapeziumvormige plaat gelden die graf S140 afdekte; zie de bijdrage over het archeologische onderzoek in deze publicatie.
- 20 Zie DECLERCQ, G., 2006, p. 337-339.
- 21 Zie de bijdrage van Marc Van Strydonck en Mathieu Boudin in deze publicatie.
- 22 Over deze aantekening, waarin de naam van Audacer in de 14de eeuw werd uitgewist, zie DECLERCQ, G., 1998, p. 177. Over Audacer als vader van Boudewijn I: DHONDT, J., 1940.
- 23 Over Judith, zie SPROEMBERG, H., 1936; STAFFORD, P., 1990; JOYE, S., 2006.
- 24 Cf. DECLERCQ, G., 2006, p. 348.
- 25 Over deze translatie: GRIERSON, P., 1939; HUYGHEBAERT, N., 1982.